

УДК: 82.09(450)+338.48

DOI: <https://doi.org/10.32840/2225-479X.2019.31-32.12>

Нікітюк Яна
(м. Запоріжжя)

«Нема за мурами Верони світу»: глобальна шекспіризація і Верона як столиця літературного туризму в Італії

У статті розглядається, як саме розгортається географічна шекспіризація в Італії на рівні туристичних об'єктів і споруд, пов'язаних з театральним дискурсом, а також на рівні «побутової», «повсякденної» топографії. Хоча питанням інтертекстуальних зв'язків між Італією та Шекспіром займається доволі широке коло науковців, власне шекспірівським туристичним локаціям, розташованим на території Італії, ще не приділено належної уваги.

Це дослідження є перспективним в умовах активного розвитку та продуктивної взаємодії різних потоків шекспірівського дискурсу. Детальний розгляд італійських локацій дає можливість дослідити особливості взаємовпливу уявного світу Шекспірових «італійських» творів та сучасного культурного ландшафту Італії зокрема, і Західних країн взагалі. На прикладі Верони – міста, яке завдяки Шекспіровій трагедії «Ромео і Джульєтта» набуло всесвітньої слави як символ непереможної сили кохання, – досліджується вплив розвитку шекспірівського літературного туризму на топографію і з'ясовується, як Шекспір через посередництво власних творів формує культурну пам'ять людства.

Ключові слова: *Верона, «італійські твори», італійська рецепція, топоніміка, літературний туризм, «Шекспірівські місця», італійські локуси, літературні локації, «Ромео і Джульєтта».*

Спостереження американського філософа-романтика Р. В. Емерсона: «у наш час література, філософія, і саме

IV. Шекспірівський дискурс

мислення стали шекспірівськими»¹, висловлене ще два століття тому, не втрачає актуальності й сьогодні, адже цілком очевидною є тотальна шекспіризованість Західного канону. Сучасна культура, політичний і рекламний дискурс, повсякденне мовлення просякнуті шекспірівською інтертекстуальністю. Дійсно, Шекспірове слово, його думка – це той горизонт, поза який, за Р. В. Емерсоном, «наш сьогоднішній зір не сягає».² Всеосяжність генія Шекспіра не потребує доказів, наголошу український компаративіст Ю. І. Черняк, зазначаючи: «Масштабність постаті Великого Барда та його вплив на розвиток світової культури, дають підстави говорити про існування такого соціокультурного феномену як шекспірівський дискурс».³ Цей дискурс відіграє значну роль у розвитку цивілізації на всіх рівнях суспільного життя.

Концептуалізуючи поняття шекспірівського дискурсу, Ю. І. Черняк виокремлює три основні потоки: креативно-художній (тобто «породжувані джерелом дискурсивності інтерпретації та репрезентації в інших видах мистецтва, культурні практики використання певних елементів з естетичною та позаестетичною метою та ін.»⁴), інтерпретаційний (переклади і театральні версії п'єс Шекспіра, живописні, музичні, хореографічні і кінематографічні інтерпретації та дослідницька аналітика) та комунікативно-прагматичний («детерміноване поза естетичними спонуками цілеспрямоване використання алюзій, ремінісценцій, ейдосів і топосів Шекспіра у найрізнома-

¹ *Эмерсон Р. Шекспир, или Поэт // Нравственная философия / пер. с англ.. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 315.*

² Там само.

³ *Черняк Ю. І. Специфіка актуалізації ціннісної семантики «Гамлета» В. Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. – К., 2011. – С. 63-64.*

⁴ Там само. – С. 49.

нітніших сферах людської діяльності (від побутової до економічної чи політичної)⁵).

В умовах глобалізації та мультикультуралізму, третій – комунікативно-прагматичний – потік шекспірівського дискурсу розгортається дуже стрімко й динамічно, сприяючи формуванню та повноцінному функціонуванню так званої шекспірівської індустрії, що включає у себе сувенірну⁶ і туристичну⁷ складові. Шекспіризація охоплює сьогодні не лише англійські країни, але і світ в цілому, про що свідчить присутність потужного шекспірівського інтертексту в творчості східних письменників. Згадаймо, приміром, п'єси турецьки драматургів Більгесу Еренуса («Радощі болю»), Неджаті Джумали («Батьківщино, батьківщино»), або творчість Орхана Асену, якого називають турецьким Шекспіром.

Вельми показовою є також і шекспірівська топоніміка. Відповідно до даних Роял Мейл⁸ у Великобританії нараховується більше ніж 12 000 будинків та вулиць, які названі на честь Шекспіра або його творів. Найбільш продуктивними в топонімічному плані серед п'єс Великого Барда є «Гамлет» та «Сон літньої ночі», на які припадає приблизно 500 та 300 географічних локацій відповідно. До них відносяться «Сади Гамлета» (*Hamlet Gardens*) в Андовері та «Шлях Клавдія» (*Claudius Road*) в Колчестері. В Білстоні розташований «Дворик Титанії» (*Titania Close*), а Кембрідж прихистив «Літній парк»

⁵ Там само.

⁶ Різноманітні буклети, календарі, блокноти, предмети одягу і прикраси, канцелярське приладдя, чашки та кондитерські вироби із зображенням Шекспіра.

⁷ Центрами шекспірівського туризму стали англійські міста Стретфорд-на-Ейвоні (будинок-музей В. Шекспіра, могила в церкві Святої Трійці, садиба Енн Гетвей, будинок Сьюзен Голл) і Лондон (реконструйований театр «Глобус», таверна «Кабаняча голова»), італійська Верона (будинок Джульєтти, могила Джульєтти).

⁸ Британська поштова служба та кур'єрська компанія заснована у 1516 році.

IV. Шекспірівський дискурс

(*Midsummer Common*).⁹ Лише в Лондоні знаходиться більше 2000 місць, назви яких пов'язані з Шекспіром чи його творами. Міста, які названі на честь англійського генія, є у Мексиці, в Канаді і в деяких інших країнах. Як зазначають Б. Корнелюк та Д. Москвітіна: «Тінь великого класика ... простягається майже на всю площу європейського континенту. «Шекспірівські місця» – реальні та фікціональні – можна знайти у Великій Британії, Франції, Італії, Єгипті, Греції, Туреччині, Польщі тощо. Україна теж не залишається осторонь тотальної географічної шекспіризації, тим більше, що нам справді є, чим похвалитися».¹⁰ Вулиці пов'язані з Великим Бардом є у Харкові, Донецьку, Кривому Розі, Рівному, Краматорську, Маріуполі та інших містах і містечках України.

Важливим культурно-туристичним об'єктом, що нерозривно поєднує інтерпретаційний та комунікативно-прагматичний потоки шекспірівського дискурсу, є славнозвісний театр «Глобус». Загальновідомо, що ані рукописи, написані Шекспіром власноруч, ані оригінальний театр, в співвласником якого був Великий Бард, не збереглися до наших часів.¹¹ Втім, шанувальники творчості Шекспіра можуть отримати певні уявлення про історію, архітектурні особливості та оздоблення легендарного «Глобусу» не тільки завдяки ілюстраціям з історичних джерел та свідоцтвам сучасників, але й завдяки його реконструкціям, що розташовані у різних куточках світу. Лондонська репліка легендарного театру була зведена у

⁹ Детальніше див.: URL: <https://www.telegraph.co.uk/property/uk/montague-sarulet-shakespeare-inspired-12000-street-names-across/>.

¹⁰ Корнелюк Б., Москвітіна Д. Шекспірівська мапа України. – URL: <http://litakcent.com/2017/12/25/shekspirivska-mapa-ukrayini/>.

¹¹ Театр «Глобус» був побудований у 1599 році, проте у 1613 під час пожежі він повністю згорів. Через рік будівлю відновили, але вона проіснувала лише до 1642 року. Як і більшість театрів, «Глобус» закрили за постановою пуританської влади. На щастя, кілька століть потому місце розташування «Глобусу» та його фундамент були знайдені.

кінці дев'яностих років за описом, реконструйованим на основі археологічних знахідок. Сучасний «Глобус» знаходиться на відстані 200 метрів від місця розташування свого історичного попередника.¹² На початку ХХІ століття, як і за часів Єлизавети, театральна будівля «Глобуса» залишається компактною версією безкрайнього всесвіту, яка відкриває перед глядачами унікальний семіотичний простір зі своїми архетипами, героями та міфами. Зараз в світі налічується більше десяти копій театру «Глобус», шість з яких були зведені у США. Одним із найпопулярніших серед них вважається так званий Старий театр «Глобус», побудований ще у 1935 році в парку Бальбоа у Сан-Дієго (Каліфорнія, США).¹³ У ньому грають найвідоміші зірки театру і щорічно тут можна переглянути приблизно 15 мюзиклів та п'єс. Варто також зазначити, що на території Німеччини розташовані три копії «Глобуса», що стали осердям шекспіризації сучасної культури. У Нойсі у 1991 році був зведений так званий «Глобус Нойс» – театр, який щорічно влітку відроджує атмосферу ренесансних часів під час Шекспірівського фестивалю.¹⁴ Тож, сьогодні «Глобус» не просто перетворився на легенду, але й став символічним уособленням безмежної сили театру і його унікальної здатності бути конденсованою моделлю цивілізації.

Одним із проявів глобальної шекспіризації сучасного світу можна вважати таку культурну практику як проведення шекспірівських фестивалів. За підрахунками Фелісії Хардісон Лондре¹⁵, 1993 року тільки у США

¹² URL: <https://extra.shu.ac.uk/emls/si-13/egan/index.htm>.

¹³ У 1984 році «Старий Глобус» отримав премію Тоні як найкращий регіональний театр.

¹⁴ URL: <https://www.shakespeare-festival.de/en/globe/>.

¹⁵ Авторка книг, присвячених Шекспірівській драматургії та історії американського, французького та російського театру у 19-20 ст. Серед її книг «Історія світового театру» (1999), «Марні зусилля кохання» (2001),

IV. Шекспірівський дискурс

налічувалось 126 шекспірівських фестивалів та театральних труп, які обов'язково включають до свого репертуару шекспірівські твори. Найбільша кількість театрів, в яких щорічно йдуть п'єси Шекспіра в США, знаходяться у Каліфорнії (23 театри), Нью-Йорку (14 театрів), Техасі (10 театрів) і Флориді (5 театрів). В Оклахомі щорічно проводяться три Шекспірівські фестивалі: в Дюрані, Едмоні, Нормані.¹⁶ Одним із найбільш відомих є Орегонський Шекспірівський фестиваль, що має довгу історію та хорошу репутацію.¹⁷ А в Європі найпопулярнішими є шекспірівські фестивалі в Крайові¹⁸ і Гданську.¹⁹ Репрезентація своїх творчих здобутків в рамках фестивалів стала для діячів театру престижною, а для пересічних глядачів – привабливою формою культурного дозвілля та інтелектуального туризму.

До об'єктів літературного туризму відносяться крім меморіальних локацій і споруд численні пам'ятники Шекспірові та ті місця, що так чи інакше пов'язані з Шекспіровими сюжетами та персонажами. Яскравими

«Північноамериканський театр» (2001), «Історичний словник американського театру» (2018).

¹⁶ Петербургский театральный журнал. – 1993. – № 2. – URL: <http://ptj.spb.ru/archive/2/i-dalee-vezde-2/fenomen-shekspirovskix-festivalej-vamerike/>.

¹⁷ Серцем цього фестивалю є регіональний репертуарний театр в Ашленді (Орегон, США), побудований у 1935 та перебудований у 1947 і 1959 роках. Кожного року протягом театрального сезону (лютий-жовтень) в ньому можна побачити Шекспірівські постановки та сучасні шекспірівські мюзикли. – URL: https://www.oregonlive.com/performance/2016/03/why_the_oregon_shakespeare_fes.html.

¹⁸ Дет. див.: Торкут Н. М. Шекспірівські театральні фестивалі в Європі: історія і сучасність // Просценіум. – 2016. – № 1–3 (44–46). – С. 80–85.

¹⁹ Міцність культурних зв'язків між Англією і Польщею підтверджує і той факт, що у 2017 році саме до Гданського Шекспірівського театру завітала британська королівська родина на чолі з Принцом Вільямом та Кейт Міддлтон. URL: <https://theatre.love/blog/gdanskiy-sheks-p-r-vskiy-teatr-pershiy-teatr-u-polshh-za-ostann-40-rok-v/>.

прикладом слугують славнозвісний королівський замок Кронборг, розташований у старовинному датському містечку Гельсінгер, і романтичний будинок Джульєтти у Вероні.

Проте, попри значний інтерес широкої громадськості до об'єктів літературного туризму, цей рівень комунікативно-прагматичного потоку шекспірівського дискурсу до сьогодні залишається на периферії літературознавчих досліджень. З одного боку, літературний туризм доволі часто розглядається як туристична сфера, зв'язок якої з літературою є опосередкованим, а іноді навіть вторинним, а отже, реальні локації пов'язані з літературними творами, не сприймаються вченими як серйозний об'єкт літературознавчого аналізу. Однак, варто відзначити, що сьогодні, за часів загальнопроникаючої медійної присутності, реальні локації починають впливати на сучасні літературні та інтермедіальні репрезентації класичних текстів.

Так, приміром, у Кронборзі, який став прототипом Ельсінору з Шекспірового «Гамлета», з 20-х років ХІХ століття²⁰ регулярно влаштовують вистави цієї великої трагедії, а в основу сюжету фільму «Листи до Джульєтти» (2010) американського режисера Гері Вініка покладено реальну культурну практику написання листів до шекспірової героїні, що виникла у Вероні і активно підтримується протягом багатьох десятиліть завдяки так званому Клубу Джульєтти²¹. Думається, такий «зворотний зв'язок» є доволі цікавим культурним феноменом та заслуговує на окрему увагу дослідників.

²⁰ Дет/ див.: *Торкут Н. М.* Цит. Вид. – С. 80–85.

²¹ Дет. про діяльність Клубу Джульєтти див.: *Черняк Ю. І.* Основні стратегії популяризації творчості Шекспіра у молодіжному середовищі (аналіз зарубіжного досвіду) // *Іноземна філологія. Український науковий збірник.* – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007– Вип. 119 (2). – С. 236–240.

IV. Шекспірівський дискурс

З іншого боку, аналітичний напрям, що фокусує увагу на літературній географії взагалі та літературному туризмі зокрема, є доволі вузьким і спеціалізованим, знаходячись на перетині літературознавства і культурних студій, а отже, потрапляє у фокус уваги доволі обмеженого кола фахівців. Останнім часом з'явилося декілька надзвичайно цікавих праць, присвячених літературній географії (Барбара П'ятті²², Теллі Джуніор Роберт²³, Нікола Вотсон²⁴, Іна Габерман та Мішель Вітен²⁵), які демонструють широкий діапазон самої проблематики і накреслюють продуктивні напрямки її дослідження. На жаль, не так багато робіт розглядає власне шекспірівську географію.

Метою цієї публікації є виявлення специфіки шекспірівського туризму в Італії, зокрема у Вероні, та визначення тих механізмів, що забезпечують взаємодію шекспірівського дискурсу як феномену інтертекстуального з сферою суто матеріальною. Питанням інтертекстуальних зв'язків між Італією та Шекспіром займається доволі широке коло вчених. Серед них, Мішель Марраподі²⁶, Агостіно Ломбардо²⁷, Гвідо Феррандо²⁸, Джек

²² Piatti B. Die Geographie der Literatur, Schauplatze, Handlungsraume, Raumphantasien. – Gottenberg: Wallstein Verlag, 2008. – P. 421.

²³ Literary Cartographies Spatiality, Representation, and Narrative / Ed. Tally Jr., Robert T.. – Palgrave Macmillan US, 2014. – P. 236.

²⁴ Watson N. J. The Literary Tourist. – Palgrave Macmillan UK, 2006. – P. 266.

²⁵ Shakespeare and Space, Theatrical Explorations of the Spatial Paradigm / Eds. Habermann I, Witen M. – Palgrave Macmillan UK, 2016. – P. 282.

²⁶ Marrapodi M. Shakespeare, Italy, and Intertextuality. – Manchester: Manchester University Press, 2004. – P. 269.

²⁷ Lombardo A. Proceedings of the American Philosophical Society // Journal Article Shakespeare in Italy. – 1997. – Vol. 141. – No. 4. – P. 454–462.

²⁸ Ferrando G. Journal Article Shakespeare in Italy // The Shakespeare, Association Bulletin. – 1930. – Vol. 5. – No. 4. – P. 157–168.
URL: <https://www.jstor.org/stable/23676137>.

Д'аміко²⁹. Цій проблематиці був навіть присвячений окремий випуск *Shakespeare Yearbook*.³⁰

Втім, власне шекспірівським туристичним локаціям, розташованим на території Італії, ще не приділено належної уваги. Проте, думається, саме цей дослідницький вектор може стати доволі цікавим та перспективним в умовах активного розвитку та продуктивної взаємодії різних потоків шекспірівського дискурсу. Приміром, детальний розгляд італійських локацій дасть змогу дослідити особливості взаємовпливу уявного світу Шекспірових «італійських» творів та сучасного культурного ландшафту Італії зокрема та Західних країн взагалі. Цей процес є багаторівневим і полівекторним діалогом.

Діалогічний модус реалізується не тільки на рівні контактено-генетичного резонансу (ідеї італійських гуманістів знаходять відлуння у багатьох шекспірових творах, а створені його поетичною уявою образи італійських локацій і характерів впливають на культурне життя Італії, сприяючи топографічній міфотворчості і розвитку літературного туризму). Така своєрідна «шекспіризація» Італії на матеріальному, точніше на географічному рівні, в свою чергу впливає на подальші театральні, кінематографічні, живописні, музичні інтерпретації Шекспірових текстів, що свідчить про глибинні рівні міжкультурної взаємодії. Як слушно наголошує М. Коренєва, «всупереч будь-якій логіці, сторіччя, що минули після його смерті, не віддаляють людство від Шекспіра, а навпаки, неначе за законом зворотної перспективи, наближають до нього, зміцнюючи і безкінечно розширюючи зв'язок з його художнім світом, роблячи його більш значимим,

²⁹ *D'Amico J. Shakespeare and Italy: The City and the Stage.*

URL: <https://ufdc.ufl.edu/AA00011658/00001>.

³⁰ *Shakespeare and Italy (Shakespeare Yearbook) / by Holger Klein, Michele Marrapodi. – 2010. – V. 10. – 528 p.*

IV. Шекспірівський дискурс

насиченим та багатогранним».³¹ Думається, літературний туризм виступає одним з багатьох механізмів цього складного і неймовірно цікавого процесу. Отже, в цьому контексті продуктивним та перспективним аналітичним кроком бачиться розгляд тих італійських локацій, що відіграють особливо важливу у творах Великого Барда та стали знаковими об'єктами культурної топоніміки.

У художньому світі творів Шекспіра Італія посідає особливе місце і це не випадково. Як слушно наголошує П. Коган, для Англії, куди Відродження проникло значно пізніше ніж в континентальну Європу, література та мистецтво античних часів невід'ємно пов'язані з літературою та мистецтвом Італії.³² Увесь античний компонент освіти англійців носив італійській відбиток. Доволі показовим є той факт, що автор славнозвісних «Кентерберійських оповідок» Дж. Чосер у 1372 році прибув саме до Італії і познайомився там із творчістю Боккаччо та Петрарки. У своїх творах він використовував італійські сюжети. Не дивно, що самого Чосера з часом почали називати «англійським Боккаччо». Пізніше і Шекспір знаходив натхнення в творчості Чосера, зокрема, у Чосеровій інтерпретації драматичної історії про Троїла і Крессіду.

Італійський вплив давався взнаки на всіх рівнях культурного дискурсу. В період правління Генріха VIII Тюдора (1509–1547), в Англії на італійський кшталт була запроваджена посада так званого організатора розваг (*Master of Revels*). Деякий час цю посаду навіть займав італієць Фабріціо Карозо (1536–1605).³³ Переодягання з використанням масок, які так і називались «маски», були

³¹ Коренева М. М. Художественный мир Шекспира и современная английская драма // Английская литература XX века и наследие Шекспира. – М. : Наследие, 1997. – С. 20.

³² Коган П. С. Очерки по истории западноевропейской литературы в 2 т. – М. : Издательство Юрайт, 2019. – Том 1. – С. 101–103/

³³ URL: <http://www.dancefacts.net/dance-history/elizabethan-dance/>.

запозичені з італійського мореску³⁴, відомого англійцям ще на початку XV століття. Театр також перебував під впливом класичного італійського жанру *la commedia erudita*. Дехто з англійців долучався до італійської культури через читання текстів, як філософських трактатів ренесансних гуманістів із так званої неоплатонівської академії Лоренцо Медічі, так і власне літературних творів (новелістичні збірки Боккаччо, Банделло, Фіорентіно, Чинтіо, Страпарола та ін.). Дехто ж надавав перевагу особистому досвіду безпосереднього спілкування. Мандрівки до Італії були модним захопленням. І аристократи, і купці навідувались туди часто: для навчання, у комерційних справах і просто для розваги.

За часів ранньої творчості Шекспіра італійський вплив на Англію ще посилювався. Накопичився великий обсяг перекладів та творів, в яких італійські сюжети отримали нову форму та нове життя. Багато придворних Єлизавети Тюдор, як і сама королева, ймовірно розмовляли італійською мовою, адже, як стверджує А. Дживелегов, італійська була мовою вищого світу Англії.³⁵ Цікавим є те, що культурні взаємини залишились активними навіть попри послаблення офіційних, політичних зв'язків між Італією як осередком католицької церкви та Англією, королева якої стояла на чолі англіканської церкви.

Тож, увага Шекспіра до італійської тематики бачиться цілком органічним породженням доби. Багато Шекспірівських сюжетів генетично пов'язані з творами італійських авторів, наприклад основою сюжету «Ромео і Джульєтти» є старовинна легенда, що неодноразово переповідалась італійськими новелістами. Найперша її

³⁴ URL: <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000019125>.

³⁵ Дживелегов А. К. Шекспир и Италия. – URL: http://az.lib.ru/d/dzhiwelegow_a_k/text_0270.shtml.

IV. Шекспірівський дискурс

обробка зустрічається в «Новеліно» Мазуччо (1476, нов. 36). Вже Луїджі да Порто («Історія двох шляхетних закоханих», прибл. 1524) переносить дію з Сієни до Верони, дає героям імена Ромео і Джульєтти. Імена ворогуючих сімей Монтеккі та Капулетті знаходимо також у «Божественній комедії» Данте («Чистилище», VI). Від Луїджі да Порто сюжет переходить до Бальдері («Нещасливе кохання», 1553), Банделло («Новели», 1554), Луїджі Грото (трагедія «Адріана», вид. 1578). Джіроламо делла Корта в «Історії Верони» розповідає про трагічну загибель Ромео і Джульєтти вже як про дійсну подію, що сталася нібито на початку XIV ст., за часів правління Бартоломео делла Скала. Переклад новели Банделло французькою мовою, що його здійснив П'єр Буато («Трагічні історії», 1599), був використаний при англійському перекладі Вільямом Пейнтером і включений до його збірки «Палац насолоди» (1565–1567). До варіанта Пейнтера звернувся Артур Брук, що створив велику поему «Ромео і Джульєтта». Саме вона і стала основним сюжетним джерелом для Шекспіра.³⁶

Події багатьох творів англійського драматурга, зокрема, п'єс «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар», «Венеціанський купець», «Коріолан», «Приборкання норовливої», «Отелло», «Два веронці», «Багато галасу з нічого», «Антоній і Клеопатра», розгортаються саме в Італії. Вочевидь, Італія для Шекспіра була тією країною, до якої його палка уява поверталась найчастіше.³⁷ На відміну від інших країн, таких як Франція, Австрія чи Данія, про які він написав окремі п'єси, Італії присвячена ціла низка творів. Його знання італійської географії здається напрочуд точним. Різні міста Італії обираються для різних п'єс і цим містам надаються деталізовані

³⁶ URL: <https://shakespeare.znu.edu.ua/uk/romeo-i-dzhulietta-pereklad-i-steshenko/>.

³⁷ Ibid.

характеристики, наділені характерними рисами та низкою асоціацій.³⁸ Англійський дослідник Річард Пол Ро³⁹ наводить багато прикладів знайомства Шекспіра з найдрібнішими деталями тих італійських міст, які фігурують у Шекспірових творах. Зокрема, в «Ромео і Джульєтти» в 1 сцені 1 дії Бенволіо каже: “underneath the grove of sycamore, That westward rooteth from the city’s side, So early walking did I see your son”.⁴⁰ В українському перекладі Василя Мисика це звучить так «Гуляючи між фігових дерев в гайку на західному боці міста, я сина вашого тоді побачив». ⁴¹ Цей гай зберігся і до наших часів в західній частині Верони. Тож автор ставить риторичне запитання, хіба міг Шекспір знати про цей гай, не побачивши його на власні очі.⁴² Не дивно, що вчені висувають припущення (яке, на жаль, досі не підтверджено науковими доказами), що Шекспір відвідував Італію між серединою 1580-х та початком 1590-х років – тобто протягом так званих «втрачених років», про які немає достовірної інформації щодо місця знаходження драматурга.⁴³

Сучасний дослідник Франческо да Мосто (*Francesco da Mosto*) пропонує власну версію високої частотності італійських локацій у шекспірівському каноні: на його думку, Шекспір обрав саме Італію, щоб мати можливість торкатись найбільш гострих політичних питань без ризику покарання з боку англійської монархії. За словами

³⁸ URL: <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/shakespeare-and-italy>.

³⁹ Англійський адвокат, філолог та історик, знавець англійської літератури. Весь вільний час Річард Пол Ро присвячував мандрівкам Італією, де за понад 20 років відвідав та дослідив кожен італійський локус у творах Шекспіра. Автор книги «Гід по Шекспіру в Італії».

⁴⁰ URL: <https://www.folgerdigitaltexts.org/html/Rom.html>.

⁴¹ URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=1>.

⁴² Roe R. P. *The Shakespeare Guide to Italy*. – HarperCollins Publishers, 2011. – P. 8.

⁴³ Ibid.

IV. Шекспірівський дискурс

вченого, «на той час в Італії могло трапитись що завгодно, оскільки вона мала у своєму складі і войовничі міста-держави, і розвинуті та демократичні політичні суб'єкти, наприклад, Венеціанську республіку».⁴⁴ Не дивно, що інколи критики докоряли Шекспіру за деяку неточність географічних назв та локацій, наприклад, у «Двох веронцях» Валентин вірить, що може дістатись з внутрішньоматерикової Верони до Мілану морем. Проте, на думку Вірджінії та Альдена Воген, саме така «помилкова» географія Шекспіра є креативною знахідкою самого автора, яка спокушає читача до вільного польоту фантазії замість чіпляння до обмеженої фізичної локації.⁴⁵ Тож, Італія стала для Шекспіра тим фікційним простором, що відкривав широкі можливості для прояву свободи творчості та незалежного критичного мислення.

Шекспір зображує Італію як територію міст-держав, кожне з яких має власні правила та традиції. Приміром, у «Двох веронцях» щире кохання між Протеєм і Джулією народжується у Мілані, а потім Протей від'їжджає до Верони, де зраджує свою кохану. У цій п'єсі Верона є не місцем розгортання подій, а містом, назва якого неодноразово згадується в розмовах персонажів. У статті «Звідки Верона у “Двох веронцях”»⁴⁶ дослідник Д. М. Бергерон робить припущення, що Верона була згадана у цьому творі майже помилково і саме з цієї причини в деяких виданнях (напр. *The Riverside Shakespeare*) її назва була вилучена видавцями і замінена два рази на Мілан.

⁴⁴Письменник з Венеції, археолог та автор серіалу BBC про Шекспіра в Італії. – URL: <http://www.bbc.com/travel/story/20120416-shakespeares-italy>.

⁴⁵ Цит. за: *Dickson A. Shakespeare's Italian journeys.*

URL: <https://www.bl.uk/shakespeare/articles/shakespeares-italian-journeys>.

⁴⁶ *Bergeron D. M. Wherefore Verona in "The Two Gentlemen of Verona?" // Comparative Drama. –Vol. 41. – No. 4 (Winter 2007-8). – P. 423–438.* URL: https://www.jstor.org/stable/23238703?read-now=1&refreqid=excelsior%3Aa4a5e4847a49b0b424b335b00ba8d71f&seq=5#page_scan_tab_contents.

На думку Н. Жлуктенко, координати італійської географії в «Двох веронцях» є «фантастичними», наприклад вигнанець Валентин збирається прибути у Мантую з Мілану пішки: «Важко допустити, щоб вигнанець Валентин не уявляв реальної відстані між Міланом і Мантуєю ..., а згодом і Протей міг плисти з Верони до Мілана морем, оскільки це практично неможливо».⁴⁷

У цілому, Шекспір написав чотирнадцять п'єс, які з певною долею умовності можна назвати «італійськими»: в них сюжети хоча б частково розгортаються в Італії: від Падуї («Приборкання норовливої») і до Сицилії («Багато галасу з нічого»). До речі, у 2011 році мешканці Мессини визнали Шекспіра почесним громадянином свого міста і встановили меморіальну дошку з цитатою з комедії «Багато галасу з нічого».⁴⁸

Італійське місто Верона набуло особливої семантики і поступово стало важливою підсистемою символічної мови культури значною мірою саме завдяки Шекспіру та його творам. Тож, як думається, розгляду цього об'єкту на шекспірівській карті слід приділити особливу увагу. Верона – це місто, яке завдяки Шекспіровій трагедії «Ромео і Джульєтта» набуло всесвітньої слави як символ непереможної сили кохання. У тексті назва міста згадується дванадцять раз, при чому, як правило, у вустах мешканців сама Верона постає як уособлення цілого світу з високими стандартами, і водночас як локус, що має власну історію, в якій юним закоханим відведена важлива роль. Так, коли хтось із героїв хоче висловити судження про ту чи іншу особу, то вона оцінюється завжди у порівнянні з іншими веронцями. Наприклад,

⁴⁷ URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/shakespeare__the_two_gentlemen_of_verona__ua.htm.

⁴⁸ URL: <http://www.letteraemme.it/2017/03/05/tanto-rumore-nulla-la-crudele-verita-shakespeare-messina/>.

IV. Шекспірівський дискурс

коли няня Джульєтти і її матір обговорюють женихів, то Паріса обидві жінки визнають найкращим у Вероні:

Синьйора Капулетті:

В Вероні квітів кращих не буває.

Мамка:

Та він же справжня квітка, присягаюсь.»

(переклад Василя Мисика).⁴⁹

Фінальні слова старого синьйора Монтеккі набувають пророчої сили, адже саме трагічній історії юних закоханих завдячує Верона своєю всесвітньою славою:

Їй статую із золота поставлю.

Покіль Вероною звемо Верону,

Любішого не буде силуета,

Аніж в коханні вірної Джульєтти.⁵⁰

Сьогодні саме Верону вважають містом закоханих, а на сюжеті Шекспірової трагедії вибудовується своєрідна топографія літературного туризму, яка включає будинки Капулетті і Монтеккі, могилу Джульєтти, центральну площу та вже згаданий гай. Найбільшою популярністю у туристів користується так званий «дім Джульєтти», який щорічно відвідують десятки тисяч людей.

Стіни кам'яної споруди, що фігурує в культурній пам'яті як дім Джульєтти, частково збереглися з часів Середньовіччя, але безперечно протягом останніх двох століть будівля неодноразово оновлювалася, щоразу збагачуючись символікою, що відсилає до шекспірового тексту й формує ауру епохи. Згідно з архівними відомостями саме тут мешкала родина Даль Капелло, яка ймовірно стала праобразом сім'ї Капулетті. Герб цього роду – капелюх ('*cappello*' – італійською) над ключем – і сьогодні прикрашає арку, що веде у затишний дворик. З 1667 року цей будинок неодноразово змінював своїх

⁴⁹ URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printitzip.php?tid=1>.

⁵⁰ *Шекспір В.* Ромео і Джульєтта // Шекспір В. Твори в 6-ти томах. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 413.

господарів і достеменно відомо, що у XIX столітті в ньому був розташований заїжджий двір. В ті часи це було вельми непривабливе місце: його опис залишив Чарльз Діккенс у «Нарисах про Італію» (1846). Занепад будинку, який одним лише камінним капелюхом нагадував про колишніх мешканців оповитого літературною славою напівлегендарного роду, справив на письменника гнітюче враження: «... з Ринкової площі я попрямував до будинку Капулетті, що зазнав найбільшої руйнації і перетворився тепер в убогий готель. Галасливі веттуріно і ломові вози тіснилися у дворі, де був непролазний бруд і ходив виводок забризканих цим брудом гусей ... Плодовий сад перейшов в руки інших власників і вже давно був окремо від усього іншого, а раніше він був при будинку, або міг би бути, і над воротами, що ведуть у двір з вулиці, ще збереглося зображення капелюха (*capello*) – старовинного герба цієї сім'ї, висіченого на камені. Гуси, ломові вози, їх візник і пес, треба зізнатися, трошки заважали: набагато приємніше було б знайти будинок абсолютно порожнім і мати можливість пройтися по його пустих кімнатах. Але капелюх все ж давав невимовну розраду, і місце, де потрібно було бути саду, не менше».⁵¹

Втім, це місце, попри його повну зовнішню невідповідність очікуванням шанувальників шекспірового шедедру, зберігало свою привабливість для відвідувачів Верони. Вочевидь інтерес людей до напівлегендарної локації не міг довго залишатися непоміченим владою міста, тож коли у 1907 році будинок, який колись належав Даль Капелло, було виставлено на аукціон, муніципалітет Верони придбав його, аби створити літературний музей славнозвісної Шекспірівської трагедії. Але протягом трьох десятиліть кошти на реалізацію цього задуму так і не були виділені. Справа зрушила з мертвої точки лише у

⁵¹ URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/650>.

IV. Шекспірівський дискурс

1936 році після виходу голлівудського фільму «Ромео і Джульєтта» Джорджа Кьюкора, який для створення автентичної атмосфери спеціально відправляв фотографів до Верони і консультувався з директором муніципальних музеїв Антоніо Авена. «Коли з'ясувалося, що касові збори фільму у Сполучених Штатах виявилися провальними, масштабна рекламна кампанія розгорнулася у Європі, і Авеа скористався можливістю створити Вероні промоцію міста зоряних закоханих. Він реставрував будинок Джульєтти, надавши вікнам середньовічного вигляду. Із великої камінної плити, що скоріше за все була частиною саркофагу, який знаходився у Музеї Кастельвеччо, він добудував балкон».⁵² Невдовзі було змінено і внутрішній дворик: у відповідності до фільму, тут з'явилася зубчаста стіна і колона під балконом.

Осердям всього комплексу є бронзова статуя Джульєтти, створена скульптором Нерео Костантіні (*Nereo Costantini*). Історія її появи, а також певна міфологічна символізація заслуговують на увагу. Ця статуя стала одним із символів Верони. Звісно, переконання у тому, що Ромео і Джульєтта дійсно жили у Вероні, базується виключно на творі самого Шекспіра та тій культурній аурі, що утворилась навколо нього. На сьогодні бракує наукових доказів історичної достовірності існування Шекспірових юних закоханих, проте, в уяві майже кожного представника Західної цивілізації Ромео і Джульєтта насправді зустрілись і закохались у Вероні. До сьогодні Верона залишається центром шекспірівського туризму і культурно-просвітницької діяльності, орієнтованої на популяризацію творів Великого Барда. У цьому місті навіть працює так званий Клуб Джульєтти,⁵³ який

⁵² Engler B. Local habitations: Hamlet at Helsingor, Juliet at Verona // Shakespeare and Space Theatrical Explorations of the Spatial Paradigm / Eds. Habermann I, Witen M. – Palgrave Macmillan UK, 2016. – P. 264.

⁵³ Дет. див.: URL: www.julietclub.com.

займається проведенням освітніх заходів та конкурсів для підлітків і молоді.

Тож, як бачимо, історія ревіталізації будинку Джульєтти хоч і розпочиналася як реалізація культурної політики, реальними чинниками, що її уможливили, стали власне мистецтво кіно, мас-медіа і туризм.

Сучасна топографія Верони є докорінно «шекспіризованою». Від будинку Джульєтти можна попрямувати до маєтку її коханого Ромео, розташованого в затишному куточку історичного центру Верони, неподалік від Арок Скалігерів (*Arche Scaligere*). Цей маєток з цегли, згідно з історичними документами, дійсно належав родині Монтеккі, і тому вважається пов'язаним з шекспірівським Ромео. Біля Веронських середньовічних стін можна побачити ворота Бра (*portoni della Bra*) – головний в'їзд в місце в той час, коли, як вважається, жили Ромео і Джульєтта. Поряд з цими дерев'яними воротами знаходиться бронзовий бюст Вільяма Шекспіра і дошка з висіченими на ній знаменитими словами Ромео, які він сказав перед тим, як вирушити у вигнання «*There is no world without Verona walls*».⁵⁴ «Нема за стінами Верони світу» (пер. Василя Мисика). Ці слова виявились пророчими: трагедія «Ромео і Джульєтта» стала настільки популярною, що фікційний світ Шекспірової Верони через посередництво безлічі локальних театрів втягнув у себе увесь світ. Остання зупинка літературної екскурсії по шекспірівській Вероні – це могила Джульєтти, символічний меморіальний об'єкт, що з 1937 року відповідно до рішення Веронської комуни⁵⁵, був розміщений в монастирі Святого Франциска-ін-Корсо

⁵⁴ URL: <https://shakespeare.folger.edu/shakespeares-works/romeo-and-juliet/act-3-scene-3/?search=there%20is%20no%20world/#line-3.3.18>.

⁵⁵ Найдрібніша адміністративно-комунальна одиниця в Італії.

IV. Шекспірівський дискурс

(*Monastero di San Francesco in Corso*)⁵⁶, єдиного монастиря, розташованого за стінами міста за часів, які умовно вважаються періодом, зображеним у Шекспіровій трагедії: тільки сюди міг потрапити Ромео у вигнанні. Цей монастир був збудований у 1230 році на місці, де, за переказом, залишався святий Франциск Ассизський (*San Francesco d'Assisi*). Саме тут знаходиться пустий саркофаг з червоного мармуру, який за місцевою легендою є усипальницею Джульєтти.

Отже, правомірно відзначити, що на території Італії мала місце масштабна шекспіризація, результатом якої став інтенсивний розвиток літературного туризму. Цей цікавий та багаторівневий процес є доволі перспективним об'єктом літературознавчого дослідження, адже його подальше вивчення дозволить визначити складні механізми функціонування такого концепту, як місто-текст в просторі літератури й культури.

⁵⁶ URL: https://museodegliaffreschi.comune.verona.it/nqcontent.cfm?a_id=52061&tt=m_museo#&ui-state=dialog.